

Liburu berriak / Reseñas / Reviews

LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, 10. zb., Donostia, 1988, bi liburuki 1.023 or.

Parainfo argitaletxeak *Lengua e Historia [LH]* (1985) plazaratzearekin urratutako bide beretik abiatu dira gerora Euskal Herriko Unibertsitatea (*Palabras y textos [PT]*, 1987), Eusko Jaurlaritza (*Euskal idazlan guztiak*, 9 liburuki, 1988) eta "Julio de Urquijo" Euskal Filologi Mintegia (*Sobre historia de la lengua vasca [SHLV]*, 1988). Ahalegin honi esker, guztion irispidean jarri zaizkigu han-hemen sakabanaturik zeuden Mitxelenaren lan gehientsuenak. Horietako zenbait, gainera, aspaldikoak zirelako edota atzerriko aldizkarietan argitaratu zirelako, eskuragaitzak eta, beraz, ezezagunak ere bagenituen.

95 dira *SHLV* osatzen duten lanak. Denek dute euskal hizkuntzalaritzarekin eta, bereziki, euskararen historiarekin nolabaiteko lotura, zuzena ez bada, zeharkakoa bederen. Atariko gisa, berriz, *Sobre el pasado de la lengua vasca* erantsi zaio eta benetan ere eskertzekoa deritzogu erabaki honi, 1964ean argitara eman zen liburu bikain hau aspaldi agorturik zegoelako. Berau dugu, hain zuzen, euskararen historiarako sarrera eta abiabururik egokiena. Oso lan trinkoa, baina aski irakurterraza ere bai aldi berean.

Euskararekin, eta Hizkuntzalaritzarekin oro har, zerikusia zuten alderdi gehienak jorratu zituzenez Mitxelenak, aukera zabala izango dugu 95 lan hauetan barrena.

2-12 bitartekoek, esate baterako, euskararen jatorriez eta beraren balizko ahaideez dihardute. Bertoko nahiz kanpokoen betidaniko eztabaida-iturri eta hamaika hipotesi eta (ia buru bezainbeste) aburu jaulki erazi dituen gaiak, alegia. Euskara eta Penintsulako antzinako hizkuntzak, euskara eta iberikoa, euskara eta latina (eta latinetiko hizkuntzak)... jartzen dira harremanetan.

13-18 bitartekoetan, euskararen barne egitura bihurtzen da ikergai. Aitzineuskararen egitura kontsonantikoa, bokal arteko aspirazioa, hitz hasierako leherkariaren ahosuntzea, leherkari aspiratu eta aspiratu gabeen banaketa eta euskal azentuari buruzko lan interesgarri bat aurki ditzakegu bertan. Gai guzti hauek bere Doktorego Tesian (*Fonética Histórica Vasca*, 1961, 2. arg., zuzendua eta osatua, 1977, facsimila 1985 eta 1990) sakondu eta zabaldu zituen gero. Azentuarien alor horretan nabari dira aurrerapen larrienak, bi atal erabat berri erantsi zizkiolarik (cf. orain J. I. Hualderen "Tone and Stress in Basque: A Preliminary Study", *ASJU*, xx-3 (1986), 867-896 eta "Acentos vizcaínos", *ASJU*, xxiii-1 (1989), 275-325).

Dialektologi gaiak dira 19-24. erakoetan ardatz. Aezkera, zaraitzua eta, batez ere, erronkarietari buruzko xehetasunak batetik eta dialektologi ikerketetan kontu-

tan izan beharreko azterbide eta metodologi oharrak bestetik, eskaintzen zaizkigu sail honetan.

25.etik 40.era doazenetan bildu dira Lexikografiari lotzen zaizkionak. Hauxe dugu Mitxelenak maizen eta sakonen landu zuen arloetako bat. Gogora dezagun beraren esku utzi zuela Euskaltzaindiak Azkueren hiztegia osatzeko eta egokitzeko ardurara eta, bete ere, zintzo bete zuen agindutakoa. Horren froga ezin hobea da urte luzee-tan zehar bildu zuen 300.000tik gorako fitxa kopuru hazia, horietarik zenbait bera zendu ondoren argitaratu diren *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren lehenbiziko lau liburu-ki marduletan erakustera eman zaizkigularik. Orobat, lehenagoko *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue* (1970, 2. arg. 1984ean, Euskaltzaindiak argitaratutako Azkueren hiztegiaren edizio berriari erantsia).

Mitxelenak ez zion sekula uko egin ardura horri, bere eskuz idatzitako aitorten honek salatzen duenez: "en ningún momento ha dejado de estar en el punto central de mis preocupaciones. Excepto cuando he tenido que dedicarme a tareas más urgentes, aunque generalmente anejas, he seguido acumulando y revisando materiales (SHLV, 373. or.). Ezin dugu ahaztu, bestalde, I. Sarasolaren *Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia*-n (bost dira dagoeneko plazaratutako aleak) izan zuen eragina.

Etimologiako zenbait auzi garbitzen ageri zaigu 4letik 50eraoetan. Berebiziko zaletasuna erakutsi izan dugu euskaldunok zein euskaraz arduratu diren hainbat atzeritarrek etimologi korapiloak askatzearren, horretarako behar zen prestakuntza ezaren ondorioz, gauzak desbideratu eta lehen zeuden baino nahasiago jarri badira ere maiz. Fantasiei ihesi eginez, ahalik eta oinarririk ziurrenak bilatzen saiatu zen Mitxelenena. Aipamen berezia merezi dute liburuki hauetan azaltzen zaizkigun Corominasen *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*-z eginiko iruzkin aberatsek (45.a). Mitxelenaren iruzkin, ohar eta hipotesion lehen bilduma J. J. Arbelaizen *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena* (Kardaberaz bilduma, Tolosa, 1978) liburuan aurki dezakegu (cf. orain M. Agud-A. Tovar, *Diccionario etimológico vasco. I. A-Ardui*, ASJU-ren gehigarriak, 13. zb., 1989, II. Ardun-Beuden, ASJU-ren gehigarriak, 19. zb., 1990).

Badira, halaber, toponimia eta onomastika gorabeherez ari direnak (51-57). Ez dugu ahantzi behar sail honetan ere maila goreneko lana burutu zuela Mitxelenak: *Apellidos vascos* (1953, 3. arg., zuzendua eta osatua, 1973, facsim. 1989). Baita, noski, "Onomástica y población en el antiguo reino de Navarra" eta "Notas lingüísticas a Colección diplomática de Irache" [biak orain PT-en bilduak].

Literatura izan zen Mitxelenaren beste aztergaietako bat. Berea da, hain zuzen, euskal literaturaren historiaz plazaratu den lehenbiziko liburuetako bat: *Historia de la Literatura Vasca* (1960, 2. arg. 1988). Gai honek ere badu bere txokoa bilduma honetan (62-65), Literaturaren historia horretarako argibide berriak aurkezten direlarik bertan.

Esan beharrik ere ez dago, euskararen historia eraikitzearren zeukan ardurak murgilerazi zuela Mitxelenena literatur azterketetan. Nolanahi ere, euskal metrikaz egindako oharrak, testukritikarako urratutako bide berriak... guztiz erabakiorrak suertatu dira. Mitxelenaren lanen artean bada, dena dela, Literaturaz bete-betea ari den bat edo beste, Oihenartez diharduena (80) esate baterako.

Euskal izkribu zaharretan diren makina bat pasarte ilun argitzeari ere ekin zion. Bazuen horretarako ahalmenik, izkribu zaharrok, euskalki batekoak zein bestekoak,

ezin hobeto ezagutzen zituen eta. *Textos arcaicos vascos* (1964) antolatzeaz gain, hor dira berak argitaratu eta ikertutako hainbat izkribu zahar.

Bilduma honetan bertan (65-82) Mondragoeko erreketaren kantua, Fray Juan de Zumarragak egindako euskarazko gutuna, Oihenarten eskuizkribuko atsotitzak, Betolazaren kristau-ikasbidea eta Andramendiko izkribuak azaltzen zaizkigu. Baita Landuccioren hiztegiari paratutako sarrera aberatsa, RSetako hainbat atsotitzi buruzko xehetasunak, etab.

Mitxelena-ren lana haren ikasle eta ondokoak joan dira osatuz eta biribilduz. Bere-ziki azpimarragarria da I. Sarasolaren *Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos* (1983, 2. arg., Mitxelena-ren TAV-ekin batera, ASJU-ren gehigarriak, 11. zb., 1990. Liburuaren epilogoan sail honetan egin denaren azalpen zehatza eskaintzen digu J. A. Lakarrak).

Ondoren (83-89), euskal idazle zenbaiti buruzko oharra aurkituko ditugu. Hizkuntzako oharra batzutan, beraien garaiko giroaz, izan zuten eraginaz... bestetan. Larramendi, Mendiburu, Gamiz eta J. A. Mogel dira, besteak beste, Mitxelena-ren ikergai.

Hizkuntzaz kanpoko auziek ere biziki kezkatu zuten Mitxelena. Gai horien inguruan dihardute bilduma honen azken atala (90-96) osatzen duten lanak. 1700-1880ra bitarteko epea, 1876z geroztiko urte erabakiorrak, euskara batuari buruzko lanak... dira aurkezten zaizkigunak. Hementxe dago oso-osorik 1968an Arantzazun irakurri zuen txostena eta, gerora, euskara batuaren oinarri bilakatu zena.

Ezinezkoa da, noski, hainbeste eta hain nabarrak diren gai guzti hauek hitz bitan iruzkintzea. Ezinezkoa, 1.023 orrialdeotan zehar azaltzen diren ohar eta argibide jakingarriak, proposatzen diren azterbide eta irtenbide berriak, bere ikerketa sakonen ondorioz idorotako emaitza guztiak, banan-banan aditzera ematea. Badira, horregat, bereziki nabarmendu nahiko nituzkeen bizpahiru alderdi, Dialektologi alorrean egindako ekarpena esate baterako.

Mitxelena-berak ere aitortu zuenez, gauza apurra da Bonapartez geroztik esparru honetan aurreratu dena eta, nire eritzian, *Sobre el pasado de la lengua vasca*-ko lehenbiko atal biek ezarri zuten bi aro ezberdinen arteko eten garbia.

Azterbideei dagokienez, aditzaren morfologiari osterantzeko sailen aldean (fonetikarenari, adibidez) eman izan zaion gehiegizko nagusitasuna salatuko du lehen-lehenik. Euskal aditzaren "aberastasunak" aparteko lilura sortu du, sortu ere gero, euskalaritzan ihardun dutenengan. Alokutibo motak direla, aditz laguntzailearen oparotasuna dela, aditz erro ezberdinak direla... izan da gurean zer esan eta zer idatzi ugari (cf. orain J. Alberdi, "Euskarazko tratamenduen ikuspegia: Historia apur bat", *ASJU*, xx-1(1986), 149-202 eta *ASJU*, xx-2(1986), 419-486 nola G. Rebuschi, *Structure de l'énoncé en basque*, Université de Paris VII, 1982, 2. arg. SELAF, Paris, 1984).

Apologigile (Astarloa batipat) eta gramatikagileak (Sarako Etxeberri, Larramendi, Añibarro, J. M. Zavala, Inchauspe...) ezezik, dialektologigileak ere bide horretatik abiatu zaizkigu. Gogora dezagun Bonaparteren lan buruzagia, *Le verbe basque en tableaux* alegia, euskalkiz euskalkiko aditzaren azterketan datzala. Eta, damurik, horretan diraugu egungo egunean ere.

Hizkera jakin bat aztertzerakoan, bere inguruetakoak ere aintzakotzat hartu beharra artamendatu zigun, bigarrenik, Mitxelenak. Delako hizkera horretan diren ezaugarriak *zenbatu* eta *zehaztu* ondoren, beraien *bedadura* neurtu beharko dugu gero. Horiixe da, izan ere, Baztango hizkera lapurtera ala goi-nafarrera den, Errenteriakoa goi-nafarrera ala gipuzkera den, Burunda-Ergoien-Sakanaldekoak gipuzkera ala goi-nafarrera diren, Elgoibarkoa gipuzkera ala bizkaiera den, iparraldeko / hegoaldeko g-nafarrerak eta mendebaleko / ekialdeko b-nafarrak bi ala lau euskalki diren eta horrelako beste hainbat eta hainbat zalantza erabakitzeke bidea.

Mitxelenak berak erronkariaren azterketa proposatzen digu eredutzat. Euskalki honetako ezaugarri zenbait aipatu ostean, zubererarekin batetik eta, bestetik, zaraitzuera, aezkera nahiz hegoaldeko goi-nafarrerarekin (ia ekialdeko euskalki multzo osoarekin horrenbestez) jarri zuen harremanetan [ikus orain K. Zuazo, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU*, XXIII-2(1989), 609-650]. Labur esateko, basoa bere osotasunean, eta ez zuhaitzak bakarka, aztergai hartzekoa izango da haren aholkua.

Aholku honen eredu dugu *SHLV*-ko 21. lana. Bonapartek antolatutako frantsesezko hitz zerrenda bat dugu bertan. Aldamenean, hiru zutabetan, erron., zaraitz. eta aezkerazko euskal ordainak ezarri zaizkigu. Hiru zutabeoi so eginez, berehalakoan atzeman daitezke bai hiru euskalkion arteko kidedasunak eta bai, halaber, batetik besterako aldeak.

Erizpide hau berau izan zuen Landuchioren hiztegia aztertzerakoan (70). XVI eta XVII. mendeetako bizkaierazko izkribuetakoeekin alderatu zuen hiztegi honetako hizkera. Garibairen atsotitzak, 1596ko *RS*, Betolaza, Mikoleta eta Kapanagaren lanak, *Viva Jesus*, XVIII. mendeko Oñatiko eskuizkribuetako bat... izan zituen horretarako lagun.

Basoaren osotasunari so egite horrek, hirugarrenik eta azkenik, bestelako ondorioz ere ekarri zuen. Ikuspegi orokor horri esker, argi eta garbi azalduko da oinarri eta egitura berbera dutela euskalki guztiek beren sakonean. Oinarri hori, gainera, zabalagoa izango da zenbat eta mendeetan gorago egiten dugun. Hizkuntzaz kanpoko indarrak (Euskal Herriaren banaketa administratiboa, esate baterako) dira, hortaz, euskalkiak bata bestearengandik aldendu eta urrundu dituztenak.

Baieztapen hau frogan bidez egiaztatzeari ekingo zion Mitxelenak eta horretarako bizkaiera aztergaitzat hartuko (1, 19 hh). Gogor eraso zituen euskalki hau gainontze-koetatik bereizterakoan erabilitako oinarri ahul eta ez arras zuzenak (cf. Lacombe, Uhlenbeck...) eta erasook, gainera, oso garai eta testuinguru jakinean plazaratu zituen: euskararen batasuna abian jarri zeneko urteetan (1960 aldean), hain zuzen. Handik geroagora ere (1981) lotu zitzaion, dena dela, gai honi "Lengua común y dialectos vascos" izeneko lan mamitsuan [ikus orain *PT*-en]. Gure bilduma honetan (22), 1960an argitaratutako "Guipuzcoano y vasco" aurki dezakegu.

Mitxelenaren kezka hau beraren ikasle ohi zenbaitengan ere txertatu da nonbait. J. A. Lakarraren "Bizkaiera zaharra euskalkien artean" (*ASJU*, XX-3(1986), 639-681) edo I. Lakak hiperbizkaieraren sorreraz eta garapenez argitara emandako lanek (*ASJU*, XX-3 eta hh) aditzera ematen dutenez.

Mitxelenaren lanekin erabateko etena gertatu zen euskal dialektologigintzan. Nabarmen ageri da lanotan Estrukturalismoaren eragina. Baina Mitxelena ez zen metodo eta azterbideak erakustera mugatu. Guztiz azpimarratzekoa da, aitzitik, sail hone-

tan burutu zuen bilketa lana. Bartolik proposatutako erizpideak onartuz eta bere eginez, bazter euskalkien ikerketari eman zion lehentasun osoa.

Erronkarierari eskaini zizkionak batu dira *SHLV*-n: "Contribución al conocimiento del dialecto roncalés" (19) eta "La posición fonética del dialecto vasco del Roncal" (20), bigarren honetan zaraitzua eta aezkerarekin alderatu zuelarik. Lan honen bidez, garai beretsuan R. Lafonek atondutako "Sur la place de l'aézcoan, du salazarais et du roncalais dans la classification des dialectes basques" (*Pirineos*, XI(1955), 35-38. zb., 109-133) osatu eta zehaztuko zen.

Mitxelena izan zen Arabako euskalkiaren edirele. Bilduma honetan (70) aurkezten zaigun Landuchioren hiztegiari egin sarreran azaldu zituen euskalki honen ezaugarri zenbait. Ondorengo urteetan, eta lekuko berriak eskuratu ahala, ezaugarri horiek gehituz eta argituz joango zen, batez ere bere "Toponimia, léxico y gramática" (1971), "Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval" (1971), "Sobre la lengua vasca en Alava durante la Edad Media" (1982) [hirurok daude orain *PT-en*] eta *SHLV* hau osatzen duten "Noticias sobre la obra de N. Landucci" (71), Gamizen bertsoei egindako sarreran (88) edo "Algunos nombres de Contrasta"-n (55) [honetaz orain K. Zuazo, "Arabako euskara", *ASJU*, XXIII-1 (1989), 3-48].

Zaraitzuerari ere lotu zitzaion "Notas fonológicas sobre el salacenco" txostenean [orain *PT-en*] eta bizkaierari zuzen-zuzenean eskainitako lanik burutu ez bazuen ere, ezin hobeto ezagutzen zuen euskalki hau, hala antzinakoa nola berriagoa. Ongi ikus daiteke hori han-hemenka sakabanaturik utzi zituen oharrak eta, batez ere, Landuchioren hiztegiaren aipatu sarrera irakurritz.

"Encuestas lingüísticas en el País Vasco" lanean (23), azkenik, inkestak antolatze-ko eta bideratzeko argibideak proposatu zituen. Bertan, besteak beste, era honetako bilketa lanak al bait lasterren egin beharraz mintzatu zen, zenbait hizkera hil zorian daudelako batetik eta, bestetik, euskara standardaren eragina zabaldu ahala, euskalkien arteko ezberdintasunak gutxituz eta ttipituz ere badoazelako.

Gorago aurreratu dugunez, eztabaida biziak sortu ditu euskararen jatorriaren eta beraren balizko ahaideen auziak. Aro nagusi bitan banatuko nuke, gauzak laburbildu asmoz, eztabaida hauen bilakaera: 1876 aurrekoa batetik eta urte horretaz geroztikoa bestetik [ikus orain: A. Tovar, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Madrid, Alianza, 1980 eta Mitxelenak liburu honetaz *SHLV*-n (86) egin iruzkina].

Lehenbiziko aroan, espainiar jator eta bene-benetakotzat —benetako espainiar garbi bakartzat!— joko dute euskaldunek euren burua. Euskara omen zen antzina Espainia osoan mintzo zen hizkuntza bakarra, harik eta herri (eta hizkuntza) arrotzen etorrerak orain darabilgun txokoraino atzera erazi zuen arte. Garai honetan, bada, sekulako arrakasta izango dute tubalismoak eta vasco-iberismoak euskaldun eta euskaltzaleen artean [ikus orain guzti honi buruzko ikuspegi berri bat: G. M. Verd, "Sobre la cuestión vascoibérica", *ASJU*, XIV(1980), 101-133. Bai, halaber, Fco. J. Oroz Arizcuren, "La relación entre el vasco y el ibérico desde el punto de vista de la teoría del sustrato. Esbozo de una hipótesis", *Iker-1*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1981, 241-255 eta A. Tovar, "El signo Y del ibérico y un descubrimiento de Michelena", J. L. Meleña (arg.) *Symbolae Lvdovico Mitxelena*, Gasteiz, EHU, 1985, 463-468].

1876az geroztik —aldaketaren sustriaiak aurreragoko urteetan bilatu beharko genituzkeen arren— guztiz bestelakoa izango da euskaltzaleen, euskaltzale askoren bederen, ikusmoldea. Ukatu egingo dute hauek euskaldunen eta espainiarren jatorri komuna eta Arana-Goirik 1902an argitaratutako “El baskuence en toda el Africa” [ikus haren *Obras Completas*, 2.218-2.241. or.] joko nuke, besteak beste, diodanaren adibidetzat.

Gainerako guztiekin zerikusirik ez duen hizkuntzatzat, hizkuntza indoeuroparren itsasoan bakarti eta isolaturik dagoen uhartetzat, hartuko dute hauek euskara. Ikusmolde aldaketa honi loturik daude, jakina, garai honetan indartzen diren joera hiper-garbizaleak ere.

Hizkuntzaz kanpoko arrazoiak (ekonomikoak, politikoak...) daude —Tovarrek argi erakusten ez baditu ere— jarrera hauen azpian, baina arrazoion eragina bete-betean isladatuko da ikerketa linguistikoetan.

Gauzak bere onera ekarri beharra zegoen beraz. Eta horretarako ezer ere ez hobe erizpide linguistiko hutsetan, ahalik eta zorrotzenetan, oinarritzea baino.

Gogotik ekin zion Mitxelenak erizpide horiek ezartzeari. Erabakiorra da beraren *Lenguas y Protolenguas* (1963, 3. arg. ASJU-ren gehigarriak 20, 1990). Arazo honetaz dihardu *Sobre el pasado de la lengua vasca*-ko azken hiru ataletan eta SHLV hau osatzen duten 2-12 bitarteko lanetan ere. Orobat LH-n aurki ditzakegun “Estructuralismo y reconstrucción”, “Comparación y reconstrucción”, “Gramática generativa y lingüística histórica” eta “Comparación y reconstrucción en lingüística” lanetan [hauen iruzkina eta gauzak behar bezala ulertzen lagungarri gerta daitekeen sarrera antzekoa: J. Gorrochategui, “Sobre *Lengua e historia*: comentarios de lingüística diacrónica, vasca y paleohispánica”, ASJU, xx-2(1986), 507-531].

Mitxelenak euskararen apartekotasuna inolako ezbairik gabe aldarrikatu zuen arren, mende luzeetan zehar berarekin harremanetan eta, sarritan, berarekin lehian izan diren beste hizkuntzekiko kidesun estuak ere argi eta garbi aitortu zituen. Zailtasunak, jakina, kidesunok frogatzerakoan, emalea nor eta hartzailea nor eta, batez ere, batetik besterako aldaketa noiz eta nola burutu den argitzerakoan etorriko dira.

Aldez aurretik, behinik behin, hizkuntza bakoitza bere baitarik esplikatzen ahalegindu beharko dugula esango du Mitxelenak. Eta, euskaraz den bezainbatean, ez da horretarako —Meilletek eta, uste zuten bezala— Etxepareren bertsoak mundura jalgi arte itxaron beharrik. Aitzitik, eta Luchairek erakutsi legez, bada behin XI. menderaz gero zer erabili eta zertaz baliatu.

Akitaniera eta iberikoa ere nahitaez miatu beharreko harrobi izango dira eta horretan ihardun zuen behin eta berriz Mitxelenak. Lanen bat aipatzekotan, “De onomastica aquitana” (1954) nabarmenduko nuke [ikus orain LH-n. Gure bilduma honetan badira gai honi buruzko beste zenbait. Mitxelenaz geroztik, bide beretik abiatu da J. Gorrochategui. Noraiezekoa dira beronen *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, EHU, 1984 eta ondorengo lanak].

Mitxelenak bere erizpidearen sendogari (SHLV, 31 hh), itaun(du)-ren jatorria argitzeko, erosoago begitandu zitzaion euskarazko *egite-une batera jotzea, esate baterako, erdal erduetan pentsatzea baino.

Ongi jabetu zen bere arriskuak ere bazituela erizpide honek. *Begiratu*, adibidez, ikusi batera eusk. *begi-ra-tu* ere izan daitekeen arren, badirudi lat. *uigilare* dela oraingoan aukera ziurragoa.

Euskararen beraren bideak ahitzen zaizkigunean, berriz, latinera eta latinetiko hizkuntzetara beharko ditugu, bestetara baino lehen, geure begiak zuzendu. Mitxelena honetan bere aurretikoek baino zuhurrago jokatu zuen. Ez zituen beste gabe ontzat eman zenbait euskal hitzendako ordura arte proposatutako etorki keltiar, arabiar eta are exotikoago ziren hizkuntzetikoak. Ez, behinik behin, harik eta hurbilago aukerak erabat agortu arte.

Samurragoa dirudi, iruditu ere, *gezi*-ren etorkia, esaterako, hizkuntza latindarretan bilatzea eta ez, inoiz proposatu izan den bezala, hizkuntza keltiarretan [honetaz orain: J. Gorrochategui, "Vasco-Céltica", *ASJU*, XXI-3(1987), 951-959].

Era berean, *zango* / *zanko*-ren gurasoa nekez izan liteke Kaukasoko *san* —Boudak nahi bezala— ez eta *a(h)ate*-rena i.zah. *áti-b*.

Bidenabar, latinetiko maileguak sartu direneko garaia nola edo hala antzemateko erizpideak ere erakutsi zizkigun Mitxelena (*SHLV*, 36 hh. Guzti honetaz "El elemento latino-románico en la lengua vasca" [*PT*-en] mintzatu zen zabalago eta sakonago; cf. orain Guter *ASJU*, XXIII-3 (1989).

Euskararen balizko ahaideez ere aritu zen inoiz, hots hamito-semitikoez eta kaukasiarrez (iberikoaz gainera, jakina) [*SHLV*, 56 hh eta *LH*, 458-475]. Oraingoan ere eztabaidari aurre egiteko erizpideak ezarriko ditu lehen-lehenik. Ordura arte erabilitakoen hutsak eta alderdi makurrak agerira ekarri eta haien orde zuzenago zirudite-nak eraikitzen ahaleginduko zen Mitxelena.

Gogora dezagun, azkenik, euskara eta bestelako hizkuntzen arteko kidesun eta ahaidetasunez M.ª T. Echeniquek orañdik orain burututako laburpen bikaina: *Historia lingüística vasco-románica. Intento de aproximación* (Donostia 1984, 2. arg. Madrila 1986; honen iruzkina: J. Gorrochategui, *ASJU*, XX-2(1986), 600-604).

Koldo Mitxelena arazo linguistiko eta filologikoez arduratu bazen ere batipat, ez zituen haatik arbuiatu eta alde batera utzi hizkuntzek, edo hizkuntzon mintzatzaileek hobe, jasan behar dituzten bizi-baldintzak. Hau dela eta, eten gabe azaltzen dira haren izkribuetan historiagileari, hizkuntz soziologo eta soziolinguistari axola dizkion makina bat albiste eta argibide.

Euskararen iragan garaiez ezezik, beronen orainaz eta are geroaz ere kezkatu zen. Oso urrun zebilen, beraz, gaurregun euskarak "interes filologiko" hutsez ardura diela deiadarka dabilzanengandik.

Baditu gai hauek zuzen-zuzenean eta bete-betean jorratzen dituen lanak ere. *LH*-n bildu ziren horietako zenbait: "Lengua y cultura", "Las lenguas y la política", "Sobre bilingüismo", "Lenguas indígenas y lengua clásica en Hispania" edo "La normalización de la forma escrita de una lengua: el caso vasco". *PT*-en, ostera, "Sobre la historia de la lengua vasca", "Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval" eta "Iztueta, testigo político de su época" azpimarratuko nituzke.

Gure bilduma honetan, azkenik, *Sobre el pasado de la lengua vasca*-ko hirugarren atalak, "Guipúzcoa en la época romana" (11), "Romanización y lengua vasca" (12) eta 90-96 bitartean bildu direnek osatzen dute sail hau.

Mitxelenaren isuri honek emaitza jakinak ekarri zituen. Buru-belarri murgildu zen euskararen batasungintzan. Garbi ikusi zuen honetaz —ez lehen ez bakarra izan

ez arren— haizeak, 60etako urte haietan, bestetara ginderamatzala eta atzera ezinezkoa zela eredu standard bat lehenbaitlehen itxuratzea. Irakaskuntzarena zen euskarak irekitzeaz zuen ateetako bat, eta, esparru erabakior horretan atarramendu onik izango bazen, ezinbestekoa zen eskuartearen tresna egoki bat edukitzea.

Mitxelena zen, asmoz eta jakitez, eginkizun horri buru eman ziezaiokeena. Argi adierazi zuen bere xede nagusia: euskalkiak ez zitezela aurrerantzean elkarrengandik gehiago urrun eta bai, ahal zen heinean, bara bestearengana hurbildu.

Argi adierazi zuen, halaber, erdialdeko euskalkiek (gip., lap., g-naf.) beharko zutela —Bilbo aspaldi erdaldundua zegoenez— batasun horren ardatz eta bihotz bilakatu.

Egin beharreko urratsak ere mailaz maila finkatu zituen: 1) ortografia, 2) euskal hitzen itxura, 3) hitz berrien eraketa eta mailegatuen itxura, 4) morfologia eta 5) joskera [ikus honetaz: K. Zuazo, *Euskararen batasuna. Iker-5*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1988, 370 hh eta "Koldo Mitxelenaren ekarria euskararen batasun bidean", *Egan*, XL(1987), 155-181].

Baina bada oraindik ere zeharo bideratzeke dugun beste arazo bat: garbizaletasunaren mugena, alegia. Goraxeago esan bezala, joera hipergarbizaleak indartu ziren 1876az geroztiko urteetan. 1959a har genezake joera hauen gainbehera adierazten duen urtemugatzat, Euskaltzaindiak bere erizpidea —eta erizpide horretan erraz atzeman daiteke Mitxelenaren eragina— jakitera eman zuen urtea, hain zuzen [ikus "Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz", *Euskera*, IV(1959), 214-215].

1970etako hamarkadan, ostera, beste muturrera jo zuten belaunaldi gazteek: euskara hipergarbizaletik euskara mordoilora, alegia. Gizarte hiritar eta industrialerako egoki zetorren euskara "urbanoa" taiutu beharra somatu zuten belaunaldi gazteok. Ordurartekoa, nekazal egiturako ekonomiari lotua zen nonbait eta, hortaz, gizarte berrirako inolako baliorik gabekoa.

Ez da, dakidala, sasoi horretako hizkuntz jarrereri buruzko azterketarik plazaratu, baina aipatu joeren adierazle ederra izan daiteke Gabriel Arestik 1973an egindako T. S. Eliot-en *Four Quartets*-en euskal bertsioa [ikus orain: T. S. *Eliot euskaraz*, Donostia, Hordago, 1983]. Hasierako bertsoak ezarriko ditut adibide legez:

Dembora presentea eta dembora pasatua
 Acaso daude presente biac dembora futuroan,
 Eta dembora futuroa contenituric dembora pasatuan.
 Dembora guztia presente baldin badago eternalqui
 Irredimible da dembora guztia.
 (...)

Giro honen lekuko ezin hobea da Koldo Izagirrearen *Zergatik bai* (Donostia, Krise-lu, 1977) bera ere.

Joera hauen sorrerak asaldatu eta aztoratu egin zuen euskaldungoa. Garai honetan kokatu beharrekoa da *euskara batua = euskara mordoilo* parekatze oker bezain kaltegarria. Izan ere, euskara molde hau zerabiltenek erakusten zuten euren burua euskara batuaren aldekorik sutsu eta adoretuentzat. Eta hortik bide dator euskara batuaren aurkakoek eredu honetan aurkitu uste duten mordoilokeria.

Giro zurrumbilatsu horrek Mitxelenarengan ere izan zuen, noski, eraginik. Gogor eraso zituen joera hipergarbizaleen ondorio makurrak. Hil ala bizikotzat jo zuen erdal maileguak geureganatzea. Baina gogor eraso zituen, halaber, garai honetan hain

zabal zebiltzan erdarakada gordin eta itzulpen traketsak [ikus *SHLV* honetako 26 edo 40. lanak adibidez].

Maileguok beti erdara bakar batetik —gaztelaniatik— hartzea ere salatu zuen. Ez zitzaion hori Zuberoatik Bizkaira bitarteko euskaldun guztiak hizkuntz eredu bakar baten inguruan biltzeko biderik egokiena begitandu. Ezta —gaztelania bera bazter hizkuntza denez— Europako kultur joerekin bat egiteko bitartekorik zuzena ere. [Gorabehera hauetaz ikuz orain: I. Sarasola, "Euskal hitzez", *Euskera*, XXXIV-2 (1989), 405-419].

Badute kontu guzti hauekin zerikusirik —tartean osterantzeko arrazoiak ere nabari diren arren— 1981-82 aldean izan ziren eztabaida garratz eta biziek, protagonista nagusi Mitxelena bera eta UZEI elkartekoak izan zirelarik [eztabaida honen nondik-norakoaren berri izateko: "Mitxelena-UZEI arazoa: Bibliografia", *Jakin* (1982), 23. zb., 121-126].

Hiru izan dira iruzkin honetan mintzagai hartu ditudan arloak [Mitxelenaren lanaz ikuspegi orokorragoa izateko, ikus helburu horrexekin atondutako "K. Mitxelena. Gizona eta Hizkuntza", *Egan*, XI(1987) ale berezia]

Baina azken 40 urteotako euskalaritzan zutabe nagusi izan denaren liburu mardul bi hauetan bada ikastekorik asko. Badu bere arrazoa liburuoi ezarri zaien *Sobre historia de la lengua vasca* izenburuak, eurotan daudelako oraindik ere eginkizun daukagun Euskararen Historia horretarako hari nagusi eta behinenak.

Mitxelenaren lanak, ordea, ez dira soil-soilik ohar eta argibide jakingarrien altxor aberatsa. Zeinnahi arlotan diharduela, beti aurkeztuko dizkigu ikerlan jakin horretan aintzakotzat hartu beharreko arau eta baldintzak eta garbi ezarriko iker-eremuaren esparru eta mugak. Eta hauxe da, esan dezadan bide batez, Hizkuntzalaritza gaietan ikasle garenok Mitxelenaren lanetan jaso dezakegun ikasgaiarik onuragarrienetakoa: azterbide eta oinari metodologikoen erakusketa eta azalpen zehatza.

Bi hitz amaitu aurretik. Eskertzekoa da argitalpen berri honen antolatzaileek bere zereginen jarri duten arreta, lan txukun eta ia batere hutsik gabea eskaini digute eta. Eskertzekoak, orobat, J. A. Lakarraren "Aitzinsolasa" eta orripeko bibliografi ohar ugari bezain aberatsak.

Koldo Zuazo

(E.H.U.)

ROTAETXE, KARMELE. 1988 *Sociolingüística*, Editorial Síntesis, S.A., Madrid, 21.5 x 1.5 cm., 183 pp.

El texto de Karmele Rotaetxe consta de una presentación inicial y nueve capítulos, a los que hay que añadir la bibliografía y el índice de autores, temas y lenguas. La lista de los capítulos es como sigue: